

L. Bonhome Pulido & M. Movellán Luis (edd.), *Del relato martirial al género hagiográfico en la tardoantigüedad. Personajes y espacios liminales*, Madrid & Porto 2022, ISBN 978-84-19199-10-2.

L'encara molt emprada denominació de *Spätantike*, fins no fa gaire temps del tot consonant amb la intenció amb què fou encunyada, la d'estigmatitzar tota producció literària i cultural, a més de qualsevol característica política i social, pròpia de les èpoques hel·lenística i imperial, per raons que ens durien a una reflexió per a la qual no tenim aquí lloc, es pot aplicar a la major part de publicacions contemporànies, i el present volum n'és una bona prova. Arreplega estudis d'investigadors de tres universitats (Universitat de Barcelona, Universidad de Córdoba i Universitat de València) al voltant d'una temàtica molt específica, i té alhora la virtut, que des de bon començament volem destacar, de conjuminar filologies que l'administració diferencia i que la història uneix.

Obre el volum la introducció de Miguel Rodríguez Pantoja amb les seues precisions lexicològiques: «Santas, mártires, ascetas, magas, prostitutas en la terminología hagiográfica latina cristiana de la Edad Media» (pp. 9-34) repassa l'etimologia i evolució semàntica dels principals termes destinats a denominar aquestes dones singulars. Per bé que l'autor es centra en els ètims llatins, sovintegen les referències als seus corresponents grecs¹. Se n'ha de destacar com per al camp de l'endevinació no hi ha termes pròpiament femenins llevat del *pythonissae* d'origen grec.

L'article següent el signa Sergi Grau i es titula «Las santas putas del desierto: reflexiones sobre una categoría hagiográfica en clave femenina» (pp. 35-58). Ja en coneixíem la traducció catalana d'aquests texts², precedida d'una àmplia introducció que en part és aquí objecte de reelaboració³. La santedat descrita a aquests texts, amb les vides de Maria Egipcíaca, Pelàgia, Maria de Síria i Tais, adopta a voltes les característiques sacral i rituals de l'antic culte xamànic (pàg. 39), el que lliga amb la marginalitat que aquesta mena de santes sol ocupar dins el santoral cristià. (pàg. 52).

L'anàlisi narratològica de Mireia Movellán Luis, amb el títol de «El narrador de la Vida de santa Pelagia. Estrategias de autorización en las versiones griega y latina» (pp. 59-75), compta entre les més innovadores propostes del recull. Planteja algun dubte la cronologia proposada per a l'anàlisi narratològica si atenem al paper que hi té Bakhtin⁴, oimés quan l'autora reconeix també la importància de Weinreich pel que fa al concepte mateix de l'anomenada autorització (pàg. 61, n. 3), la σφραγίς de la retòrica antiga.

Àngel Narro, amb la contribució «La Vida de Apolinaria / Doroteo (BHG 148). Una santa travestida de origen copto» (pp. 77-103), empra els elements literaris de l'obra per a la determinació del seu model i del text original, i en darrer terme fa per reconstruir per a aquest text un original copte. En tot cas, la recepció de motius novel·lístics grecs és més

1. La consulta del diccionari etimològic de M. De Vaan, *Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages*, Leiden 2008, hauria contribuït a arrodonir moltes de les precisions formulades per Rodríguez Pantoja.

2. S. Grau, *Les santas putas del desierto*, Barcelona 2021.

3. S. Grau, *op. cit.*, pp. 9-27.

4. В. Шмид, *Нарратология* (= W. Schmid, *Narratologia*), Moscou 2003, pp. 42-55; V. Тиупа, «Narratological Bakhtin», *The Dostoevsky Journal* 16, 2017, 29-37.

que segura⁵. Si l'ordre alfabètic l'hagués permès, hauria estat profitós d'editar consecutivament aquest article i el de Muñoz Gallarte, que s'han de llegir en paral·lel.

Montserrat Camps Gaset «Santas Amazonas. El cuerpo femenino y la ascesis en el siglo IV» (pp. 105-123) ens regala amb una brillant exposició sobre el model ideològic que va inspirar la santedat –i el monaquisme– de les dones. Potser en algun moment calia insistir en el fet que aquestes amazones que rebutgen el sexe amb barons (pàg. 117) tenen poc a veure amb les que van arribar a coneixement d'Heròdot⁶. Hi afegiríem també alguna precisió sobre el principi de l'ascesi (pàg. 115), que té un cabdal precedent al moviment sofistic⁷.

La contribució d'Israel Muñoz Gallarte, «Hacia una nueva edición, traducción y comentario de *Vita Euphrosynae*» (pp. 125-146) s'ocupa d'una qüestió molt més àrida i tècnica en examinar les condicions i necessitats de la moderna edició d'aquest text. L'atenció als models literaris que subjauen als exemples de l'hagiografia femenina fa més llegidor el treball. Entre els motius que configuren un patró narratiu comú calia incloure (pàg. 142) el ja esmentat abans (pàg. 138) del plany del pare per la desaparició de la seua filla i la requesta d'una cerca que la trobi.

A continuació llegim el treball de Dámaris Romero-González, «Periandro, Macario y Espiridón. ¿Dónde está el depósito? El relato fantasmal de la recuperación del objeto perdido» (pp. 147-161), amb una detallada comparació d'un mateix tema a les *Histories* d'Heròdot amb el personatge de Periandre, a la *Historia Monachorum* amb el personatge de Macari, i a la *Vida d'Espiridó* amb el sant que la protagonitza.

Juan Pedro Monferrer Sala presenta l'estudi titulat «¿Quiénes eran los *naṣārā* de Nāgrān? A propósito del Martirio de Aretas y sus compañeros» (pp. 163-178). Juntament amb el següent article ens trobem dins d'un marc històric i cultural que no és ja el del món greco-llatí. L'autor estableix mitjançant una acurada argumentació la filiació religiosa de les víctimes d'un martiri contingut a la *Bibliotheca Hagiographica Orientalis*⁸.

Tanca el volum el treball de Lourdes Bonhome Pulido, «Un monstruo entre Santos: la tradición árabe cristiana de los 'cabeza de perro'» (pp. 179-197), que aconsegueix d'esclarir el tractament dins el cristianisme de l'Àfrica nord-oriental, de majoria semita, d'un antic tema mític recollit per la paradoxografia grega i abans que ella per la mitologia egípcia. L'amalgamació d'elements d'origen divers, indoeuropeus i orientals⁹, té el seu correlat en l'ús de diferents llengües i tradicions culturals.

L'edició resulta en general correcta i pràctica, per bé que una darrera revisió hagués fet profit per tal d'evitar mantes errades de fàcil esmena. No s'entén gaire l'ús de l'anglès-

5. El motiu del tall dels cabells per tal de fer passar per home una jove es troba ja a Xenofont d'Efes, *Efesí-aques* V 1, 8; per als motius de l'origen noble i de la *puella senex*, n'hi ha prou de pensar en la Tarsiana del *Llibre d'Apol·loni*, que els encarna ambdós; per a la saviesa de Tarsiana, vegeu al *Libro de Apolonio* castellà les estrofes 352 a 354. Per a la literatura grega com a font d'aquesta obra –amb importants connexions amb el gènere hagiogràfic– vegeu M. Carmignani, «Consideraciones sobre el héroe tardoantiguo: el caso de Apolonio (*Hist. Apoll.* 12)», *Nova Tellus* 32, 2014, 81-103.

6. Hdt. IV 110-118.

7. Prot. fr. B 3 DK [Anecd. Par. I 171] ὄτι ἐν τῷ ἐπιγραφομένῳ Μεγάλῳ Λόγῳ ὁ Πρωταγόρας εἶπε φύσεως καὶ ἀσκήσεως διδασκαλία δεῖται καὶ ἀπὸ νεότητος δὲ ἀρξάμενους δεῖ μαθάνειν. El pensament de Protàgoras fou després recollit i corregit per Demòcrit, Democr. fr. B 242 DK, πλέονες ἐξ ἀσκήσιος ἀγαθοὶ γίνονται ἢ ἀπὸ φύσιος.

8. P. Peters, *Bibliotheca Hagiographica Orientalis*, Brussel·les 1910, pp. 24-25.

9. Per a l'origen indoeuropeu del motiu de la branca que reneix vegeu J. Redondo, *La tradición clásica en la literatura castellana medieval. Cuatro estudios*, Madrid 2013, pp. 57-64.

me «Contenido» per a l'habitual terme 'índex'. Per al que en realitat importa, la generació de coneixement, el volum satisfà les exigències de l'expert, que no és el cas del revisor, i alimenta les mancances del neòfit que signa aquestes ratlles. –JORDI REDONDO. *Universitat de València*.